

folio-deelen gereed waren, waarin de tekst, zou men haast kunnen zeggen, voor de geheele wereld en de noten voor de geleerden geschreven zijn? Gibbon zegt ergens, dat als Bayle de verschillende aantekeningen wilde gebruiken, die hij zonder eenig bepaald doel verzameld had, hij zeker geen beter plan had kunnen uitkiezen om deze ten beste te geven. Want het veroorloofde hem alles en verplichtte hem tot niets (1).

De studie der oude wereld moest blijven bestaan, maar naast haar deed ook de nieuwe onmiskenbare rechten gelden: dit begreep Bayle, en hij wierp zich met alle kracht, die in hem was, op de studie der 16de en der 17de eeuw en hij bewees door zijn woordenboek aan de groote en de geleerde wereld, hoe iemand van reusachtige belezenheid, zonder ooit vervelend te zijn, andere philosophische en historische onderwerpen kon behandelen dan tot nog toe de zorg van een «homo doctus» waardig gekeurd werden.

Men klaagde over zijn scepticisme, doch zeker is het niet kwalijk te nemen, dat onze wijsgeer, die de vervolgingen in Frankrijk had leeren kennen en hier in 't vrije Nederland zoo weinig vrijheid vond, de verklaring van de hervormden dier dagen, dat zij engelen in de lucht hadden hooren zingen, niet geloofde, omdat hij maar al te zeer overtuigd was, dat hij leefde onder menschen, voor wie geen engel ooit zou willen zingen.

Maar ik mag mij niet langer ophouden bij zijn Dictionnaire: wil men zich een denkbeeld vormen van de wijze van bewerking, men leze b. v. het artikel Erasme.

Dat hij zich ook vele vijanden met dit werk gemaakt heeft, spreekt wel van zelf. Vooral de twee artikels over David gaven aanstoot (2).

---

(1) Zie Disraeli, *Curiosities*. Vol. II. p. 385.

(2) Over eenige hierop betrekkelijke bijzonderheden, zie Brunet, *Manuel du Libraire* etc. Paris 1860. Vol. I. col. 712.